

WALTER BENJAMIN, 75 ANYS MÉS TARD

Ramon ALCOBERRO

Va morir a Portbou el 27 de setembre de 1940 i no el coneixia ningú. El metge que va escriure el certificat de defunció li va trabucar el nom pel cognom. Així es convertí en “Benjamin Walter”. De fet, tothom li havia donat l’esquena feia temps. Ni tan sols Bertold Brecht, per a qui havia treballat com a secretari, el suportava gaire. Tampoc era segur que si aconseguia arribar a Nova York el seu amic Adorno li trobés feina. L’haurien pogut ajudar a fugir molt abans, però no ho van fer. El trobaven pedant i críptic. A Walter Benjamin (1892-1940) li agradava pensar a contrapèl (*gegen den Strich*) i això es paga. Les seves restes van anar a parar a la fossa comuna d’un cementeri davant el mar. Avui és considerat un dels filòsofs més significatius del segle XX.

El 27 de setembre tanca al Museu dels Jueus de Girona l’exposició *Walter Benjamin constel·lacions de l’exili* que recull en dues sales facsimils de textos i manuscrits del filòsof i els textos originals de l’expedient de la seva defunció. A Girona la Càtedra Walter Benjamin des de temps tira endavant una important tasca d’anàlisi d’un pensador inclassificable i, a més, els completíssims arxius del govern civil gironí són una font historiogràfica molt important per conèixer l’èxode jueu durant la II Guerra Mundial. L’obra de Benjamin en bona part, se sustenta i pren sentit a partir de la dramàtica sort final del personatge mateix, mort o suïcidat (o assassinat) a Portbou a inicis de la 2ª Guerra Mundial.

Walter Benjamin s’ha convertit avui en el paradigma de l’intel·lectual europeu del segle XX. Una consciència dissortada en estat gairebé pur. La seva estada a Portbou va durar poc més de dotze hores. Hi va arribar fugint a peu per la frontera en unes condicions de salut patètiques, que la seva guia Lisa Fittko va explicar en un llibre introbable avui: *La meva travessia de la frontera* (hi ha edició en espanyol, no reeditada des de 1988). En la fugida l’únic que semblava importar-li era la sort d’un manuscrit que portava amb ell en una “pesada cartera negra” que figura en el recompte dels seus efectius fet per la policia, però que mai es va trobar. Amb tot, avui els estudiosos estan d’acord que contenia una versió de les *Tesis sobre la filosofia de la història*.

Fittko ho va narrar aixina: *Despistat com era, l’únic que per a ell comptava era que el seu manuscrit i ell mateix quedessin fora de la Gestapo. La fugida i el creuament de la frontera havien deixat Benjamin exhaust. (...) També això ho tenia calculat d’antuvi. Portava una quantitat de morfina suficient per llevar-se la vida. Avui, però hi ha dubtes sobre si va morir pels efectes de la morfina. Se sap que la seva dosi era compartida amb el filòsof i amic Paul Ludwig Landsberg, mort també l’any 1944 al camp de concentració d’Oranienburg, però a qui la dosi no li feu efecte quan intentà prendre-la. No és pot descartar que Benjamin finís d’un atac de cor o que una visita nocturna de la Gestapo al grup d’exiliats acabés per destrossar el difícil equilibri emocional del filòsof. Les autoritats frontereres espanyoles, trasbalsades pel drama o amb poques ganes de complicar-se la vida, van permetre que els exiliats que l’acompanyaven marxessin de Port Bou amb papers.*

Una altra versió, més filosòfica, afirma que Benjamin va morir com a conseqüència de la seva visió de l'estació de Portbou que li semblà un símbol de tot allò que odiava. El filòsof detestava la tècnica moderna. Havia escrit que el vidre era el material fred, sense aura (val a dir mancat d'ànima), sense misteri i per tant inhumà. I l'estació de Portbou està feta en vidre. El vidre és un material sobre el qual totes les coses llisquen i que no reté res. Arribar a un poble petit de mariners perdut entre muntanyes pelades i batut per la tramuntana... i trobar-hi una estació de vidre (val a dir deshumanitzada) va ser un cop massa dur. Volia dir que enlloc no quedava esperança. *Si non é vero...*

¿Per què hi ha avui una “moda Walter Benjamin” i fins i tot una indústria acadèmica al seu voltant? Potser perquè vindria a simbolitzar el paradigma de l'home lúcid entre la misèria. Fill d'un antiquari important, a Benjamin el fascinaven les joguines trencades, els records d'infància, i la petjada de la gent sense història. Benjamin va triar sempre el partit dels perdedors. De jove va ser secretari del Sindicat universitari d'estudiants socialistes, cosa que li va tancar la porta de l'Acadèmia per a sempre a l'Alemanya conservadora i en la seva visita a Rússia entre desembre de 1926 i gener del 1927 (que el marcà profundament) tots els seus amics eren trotskistes. En temps de Primo de Rivera a tenir una amant a Barcelona (de la qual en sabem molt poc) per la qual cosa visità la ciutat. N'ha deixat un breu article periodístic on expressa la seva fascinació perquè a la Rambla barcelonina es pot adquirir lliurement pornografia. També va fer dues estades a Eivissa (entre abril i juliol del 1932 i entre abril y setembre de 1933) gairebé sense ni cinc a la butxaca. Potser aquesta fou la darrera vegada que va ser feliç. Benjamin va deixar escrit a *Experiència i pobresa* que l'endemà de la guerra de 1914 tota la humanitat era més pobra perquè se'ns havien acabat els instruments i les idees que ens feien capaços de comprendre el món. A l'època de l'Internet, que ha significat també una mutació cultural brutal, aquesta idea paga la pena repensar-la.

PER QUÈ BENJAMIN?

Vivim tremps de devastació cultural segurament comparables en gravetat als que van succeir al llarg de la dècada de 1930. Cada vegada més, molta gent que pretén viure de llegir i d'estudiar se senten moralment (potser d'una manera també retòrica!) “jueus alemanys a l'exili”, vivint en precari i de feines inversemblants. Amb raó o sense, per a molts intel·lectuals joves ara mateix la mort de Benjamin té un valor simbòlic. Pura consciència dissortada i anunci d'un clar destí tràgic per a la cultura europea. Walter Benjamin va morir a Portbou, després d'haver intentat fugir des de Marsella, (disfressat absurdament de mariner) en el moment en què, com ell havia confiat al jove Stefan Hessel, creia que la democràcia, amb el pacte entre Hitler i Stalin havia arribat al punt més baix possible i que no hi havia lloc al món per als esperits lliures. L'atmosfera de precarietat i de por que traspua la seva mort té una potència dramàtica gairebé inexhaurible i amb el temps el personatge s'ha convertit en una força simbòlica fins i tot per als qui no llegeixen filosofia. Els paral·lelismes entre l'Europa sotmesa a l'estat d'excepció del temps de Benjamin i els nostres moments actuals, amb atur, crisi i pessimisme sobre el futur són obvis.

Benjamin avui està deixant de ser un pensador per convertir-se en una metàfora. Cada cop més gent arreu del món el considera, fins i tot al marge de si coincideix o no amb les seves idees, com un paradigma de la situació de l'intel·lectual en temps de crisi. En el drama de la mort (sigui suïcidi o assassinat) de Benjamin es posa de relleu alguna cosa significativa sobre el destí de la cultura en el totalitarisme. Si algú

no està avesat al seu estil sobrecarregat de metàfores, és segur que Benjamin escrivia “malament” sobretot quan pretén imitar l’absurd estil dels professors. Els seus estudis sobre el drama barroc alemany i sobre la crítica d’art en el romanticisme són insofribles. Però és un gran escriptor quan reflexiona sobre les coses petites envers les quals mostra una pietat laica d’una intensitat que emociona. Llibres com *Infància a Berlin cap a 1900* o els *Diaris de Moscou* (traduïts tots dos al català) es poden llegir fins i tot si no se sap o no interessa la filosofia.

Alguna vegada s’ha dit que la vida i l’obra de Benjamin estan encriptades. Humiliat, vivint en una misèria que grimpa per tot arreu, Benjamin encara té força per escriure a Adorno, el mes de juny de 1940 que “*espero haver-vos donat la impressió que fins i tot en els moments difícils, resto en calma*”. Mantenir la calma en mig de la precarietat, té alguna cosa de terrible. Però és que “l’atmosfera Benjamin” està feta de por, d’innocència i de lucidesa tràgica. Ell va ser el primer valedor de Kafka. Escrivint l’any 1934 sobre l’escriptor de Praga, Benjamin va observar que l’univers que s’acostava era al mateix temps innocent i diabòlic. Sembla que vivim en un món molt ben endreçat fins que descobrim que el suposat ordre és perfectament sinistre. Tot és tan burocràtic i legal al món que ens envolta, que els humans poden ser legalment i burocràticament destrossats com a individus sense que això pugui crear mala consciència a ningú. Tothom compleix les normes i com més triomfen les normes més absurd hi ha arreu. L’univers mental del *Procés* de Kafka és en bona part el de la cultura moderna.

Kafka ens va mostrar que el món modern és un pur absurd. Mai el món no havia estat tan primitiu, tan groller, tan mancat de sentit. Les normes “clarament definides” de les lleis fan impossible la vida i en això estem. En temps kafkians, l’interior mateix de la llei, el dret s’ha tornat impossible. Benjamin forma part de la moda cultural d’ara mateix potser perquè hem arribat al cul-de sac de la civilització, una mica com ell arribà al cul-de-sac de la seva vida a Portbou, entre la tramuntana i l’estació de trens sinistra. Al *Llibre dels passatges*, Benjamin va escriure: *¿quin sentit té parlar del progrés en temps envaïts per una rigidesa cadavèrica?* Aquesta pregunta continua ressonant avui. Res no ens allibera i arreu manca esperança que res ens pugui alliberar en el futur. La intuïció benjaminiana segons la qual vivim en estat d’excepció i mancats d’esperança, esperant messies que no vindran, no ha deixat de confirmar-se, profètica, en la crisi que ens acompanya des de 2008.